

Οι «σκληρές» περιπτώσεις : εξωτερικοί σκοποί και προσβλητικό περιεχόμενο

Ξεκαθαρίζοντας το κανονιστικό τοπίο της τέχνης ως κοινωνικής πρακτικής στο εσωτερικό μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας, μπορεί πλέον κανείς να παραμερίσει με πολύ μεγαλύτερη ευκολία τις ανυπέρβλητες δυσκολίες που φαίνονται να θέτουν στη μέχρι τώρα συζήτηση οι χαρακτηριστικές «σκληρές» περιπτώσεις που αντιμετωπίζει στην υλοποίησή της η συνταγματική προστασία της τέχνης. Πρόκειται κατ' εξοχήν για τις περιπτώσεις εκείνες που φέρονται να θέτουν την ελευθερία της τέχνης σε ανέκκλητη τροχιά σύγκρουσης με συνταγματικές εγγυήσεις και δικαιώματα, που αποσκοπούν επίσης στην εν τέλει διασφάλιση του απαραβίαστου του προσώπου προσωπικότητας του καθενός. Στον κατάλογο περιλαμβάνονται το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας, η ιδιωτικότητα, η θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία θρησκευτικού ή εθνικού αυτοπροσδιορισμού κ.ο.κ. αλλά και η ίδια ιδιοκτησία και η οικονομική ελευθερία, στο βαθμό που η υπόληψη και η φήμη στις περιουσιακές συναλλαγές έχει από οικονομικό αντίκρουσμα.

Οι υποτιθέμενες αυτές συγκρούσεις μεταξύ συνταγματικών δικαιωμάτων φαίνονται να αμφισβητούν εξ αντικειμένου την εδώ προτεινόμενη αντίληψη περί ελευθερίας της τέχνης, στο βαθμό που αφήνουν ανοικτό το ενδεχόμενο συμπεριφορές με τις οποίες εκφράζεται αισθητική κρίση να πρέπει να περιοριστούν δια καταναγκασμού για λόγους αναγόμενους στο ίδιο το περιεχόμενό τους.

i. Ενόχληση και βλάβη

Είναι κατανοητό και ανθρώπινο η έκθεσή μας σε μια αισθητική κρίση, ιδίως μια κρίση που συνδυάζει πρωτοποριακά ή ακραία στοιχεία και εγκυβύει την αισθαντικότητά μας σε ανεξερεύνητες για πολλούς από εμάς ακόμη περιοχές της όπως λ.χ. ο προσωπικός μας ναρκισσισμός ή τα ερωτικά μας ταμπού, να προκαλεί προβληματισμό, διαφωνία και δυσαρέσκεια αλλά πολλές φορές και σοκ, αηδία και ισχυρή ενόχληση εν γένει. Οσοδήποτε ισχυρή και αν είναι η

ενόχληση ή η αναστάτωση, δεν είναι καθόλου αυτονόητο ότι αυτή συνιστά και βλάβη, κάτι δηλαδή που μας στερεί τη δυνατότητα ή παρεμβαίνει στην ικανότητά μας να απολαμβάνουμε τα δικαιώματα και τα λοιπά δημόσια αγαθά, που ακριβοδίκαια μας αναλογούν.

Είναι βέβαιο ότι πολλές συμπεριφορές που εγείρουν αισθητικές αξιώσεις είναι σε θέση να προκαλέσουν αιτιωδώς σε κάποιους άλλους σοβαρές βλάβες. Τέτοιο ενδεχόμενο συνιστούν κατ' εξοχήν οι περιπτώσεις εκείνες όπου οι πρακτικές αισθητικής δημιουργίας και απόλαυσης αξιοποιούν ως εκφραστικό μέσο για την επίτευξη του αισθητικού τους σκοπού, την αναφορά σε στοιχεία της προσωπικότητας κάποιου ή κάποιων συγκεκριμένα (όπως λ.χ. είναι η απεικόνιση συγκεκριμένου προσώπου, η παράθεση προσωπικών δεδομένων ευαίσθητων ή μη που επιτρέπουν την εξατομίκευση της αναφοράς τους). Είναι επίσης αλήθεια δυστυχώς ότι τη μεγαλύτερη ενόχληση και τις περισσότερες και εντονότερες αντιδράσεις φαίνονται να προκαλούν οι πρακτικές δημιουργίας και αισθητικής απόλαυσης που χρησιμοποιούν ως εκφραστικό μέσο την αναφορά όχι σε συγκεκριμένα πρόσωπα αλλά σε ηθικές, θρησκευτικές, πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις τις οποίες υιοθετεί απροσδιόριστος αριθμός προσώπων. Οι πιστοί ή οπαδοί αντιλήψεων, που αξιοποιούνται ως εκφραστικό μέσο της τέχνης, αντιδρούν με περισσότερους τρόπους. Οι περισσότεροι ίσως θεωρούν ότι η ίδια η αναφορά αυτή παραβιάζει βασικούς κανόνες του ηθικού ή του θρησκευτικού δόγματος που πρεσβεύουν, αδυνατώντας ή αρνούμενοι να αντιληφθούν την αισθητική της διάσταση. Άλλοι πάλι, αντιλαμβάνονται κατ' αρχήν την αισθητική διάσταση του πράγματος, ότι οι περιστάσεις αυτής της αναφοράς είναι απαξιωτικές για την ηθική, πολιτική, θεολογική αισθητική αλήθεια που τόσο βαθιά ενστερνίζονται, ώστε να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της προσωπικότητάς τους. Έτσι, μοιραία, κάποιοι από αυτούς, ίσως οι λιγότερο ευλύγιστοι λόγω ηλικίας, ατελούς κοινωνικοποίησης και πλήρους έλλειψης της αισθητικής καλλιέργειας, που θα τους επέτρεπε να αντιληφθούν καν την αισθητική διάσταση, ενδέχεται να ενοχλούνται σε σημείο που η αναστάτωση να προκαλεί δυσλειτουργίες στην κριτική τους ικανότητα ή τον ψυχικό μηχανισμό της αυτοεκτίμησής τους.

Σε τέτοιες περιπτώσεις ίσως μπορεί κανείς πράγματι να κάνει για βλάβη που αιτιωδώς ανάγεται σε αισθητικές πρακτικές. Σε όλες αυτές τις «δύσκολες» περιπτώσεις, όμως, και στο μέτρο που οι κρίσιμες αισθητικές πρακτικές επιτρέπουν στην πράξη τη διάκριση μεταξύ έργου τέχνης και διάδοσής του, το ενδεχόμενο ενόχλησης που ενδέχεται να φθάσει σε βλάβη φαίνεται να ενδιαφέρει κατ' αρχήν μόνον σε περίπτωση πραγματικής προσωπικής έκθεσης του ενοχλούμενου στην οχληρή αισθητική κρίση.

ii. Προσβλητική τέχνη και «απλή επίγνωση»

Αν η ενόχληση οφείλεται στην απλή επίγνωση και μόνον ότι κάποιος κάπου παραβιάζει και τους θεμελιωδέστερους κανόνες του δόγματος που ενστερνίζεται ο ενοχλούμενος, δεν θα μπορούσε από μόνη της ποτέ να θεμελιώσει νόμιμη παρέμβαση του κράτους, χωρίς αυτή η τελευταία να ακυρώνει ευθέως την αξία του να είναι κανείς πρόσωπο εφοδιασμένο με ελεύθερη κρίση. Τέτοια ενόχληση δεν θα μπορούσε να αποτελέσει ποτέ βλάβη ικανή να θεμελιώσει ευθύνη, παρεκτός και εάν ο αυτουργός του οχληρού έργου τέχνης, υπό συγκεκριμένες εξαιρετικές περιστάσεις έφερε επίσης ειδική υποχρέωση μέριμνας για την υγεία (ψυχική εν προκειμένω) του θιγομένου (λ.χ. γνώριζε ή πιθανολογούσε την συγκεκριμένη του ευαισθησία σε περίπτωση απρόοπτης έκθεσής του στο έργο τέχνης και δεν την απέτρεψε ή και εκουσίως την προκάλεσε). Για τον ίδιο λόγο, η αποφυγή ή αποτροπή της ενόχλησης δεν θα μπορούσε να αποτελέσει ποτέ νομίμως μέριμνα του κράτους (με την επιβολή λ.χ. στη θεματολογία ή τα εκφραστικά μέσα της τέχνης μιας μορφής πολιτικής ορθότητας εξοπλισμένης με καταναγκασμό). Μόνη διαφυγή για τους ενοχλούμενους φαίνεται να αποτελεί η απόσυρση σε μια αδιατάρακτη από δυσάρεστη γνώση ιδιωτικότητα, αν και κάτι τέτοιο δεν απαλλάσσει το κράτος από την υποχρέωσή του να μεριμνά για την εκούσια και αξιοπρεπή επανάκαμψη τέτοιων περιπτώσεων στον κεντρικό ιστό της κοινωνικής ζωής. Τα ίδια λίγο πολύ νομίζω ότι ισχύουν *mutatis mutandis* και στην περίπτωση όπου η ενόχληση κάποιου οφείλεται στην απλή επίγνωση ότι αναφορές προσωπικές αναφορές στον αποτελούν το εκφραστικό μέσο αισθητικής κρίσης, χωρίς ο ίδιος ή ο ευρύτερος βιοτικός του κύκλος να έχουν εκτεθεί ποτέ στο έργο τέχνης (λ.χ. σειρά φωτογραφικών λήψεων υψηλής αισθητικής και απροκάλυπτα ερωτικού περιεχομένου με μοντέλο τον ενοχλούμενο, που διατηρεί στο πλαίσιο της ιδιωτικής του σφαίρας ο παλαιός εραστής και διάσημος σήμερα φωτογράφος τέχνης). Το πρόβλημα που θέτουν οι «δύσκολες» περιπτώσεις, αν τέτοιο υπάρχει, δημιουργείται κατά συνέπεια αποκλειστικά και μόνον όταν συντρέχει πράγματι ενδεχόμενο να εκτεθεί ο ίδιος προσωπικά στην οχλούσα ή βλαπτική αισθητική κρίση ή να υποστεί ο ίδιος τουλάχιστον τις συνέπειες της έκθεσης μελών του βιοτικού του κύκλου σε αυτή (λ.χ. με τη δημοσίευση των ερωτικών φωτογραφιών που προανέφερα ή, ακόμη, ενός εικαστικού έργου που διακωμωδεί ή παρουσιάζει με απαξιωτικό, κατά την κρίση του ενοχλούμενου, την ιδέα του θείου, όπως τουλάχιστον την αντιλαμβάνεται το δόγμα που ενστερνίζεται, ή κάποιο σύμβολο, ιδιαίτερης σημασίας για τον ίδιο και την εθνική, θρησκευτική ή άλλη ομάδα στην οποία ανήκει, όπως λ.χ. η σημαία, ο εθνικός ύμνος, η μνήμη ενός ιστορικού συμβάντος κ.ο.κ.).

iii. Εξωτερικοί σκοποί και βλαπτική προσωπική αναφορά

Όπως επεσήμανα προηγουμένως, οι εμπλεκόμενοι στην αισθητική διαβούλευση από οποιαδήποτε θέση, παράλληλα με την διατύπωση αισθητικών κρίσεων από την εσωτερική σκοπιά της τέχνης, επιδιώκουν συνήθως με τα εκφρασιακά τους ενεργήματα και άλλους σκοπούς εξωτερικούς προς το κοινωνικό παίγνιο της τέχνης. Τις περισσότερες ίσως φορές μάλιστα, υποτάσσουν λειτουργικά εν μέρει ή και πλήρως τη συμμετοχή τους στις αισθητικές πρακτικές σε τέτοιες εξωτερικές στοχοθεσίες (πλούτο και δόξα για τον καλλιτέχνη, κοινωνικό κύρος για τον ρέκτη, επαγγελματική επιτυχία για τον ειδικό κ.ο.κ.) χωρίς για τον λόγο αυτό να μειώνεται η αξία της συμβολής τους στο παίγνιο της τέχνης. Τέτοιο εξωτερικό στόχο μπορεί να αποτελεί το να εκφέρει κανείς αποτελεσματικότερα μια πολιτική κρίση ή αν ασκήσει κοινωνική κριτική. Μπορεί όμως κάποιοι να επιδιώκουν, μέσω ακριβώς της προσωπικής αναφοράς της αισθητικής τους πρακτικής, να πληγώσουν, να αναστατώσουν, να γελοιοποιήσουν, να προσβάλλουν, να ταπεινώσουν, να εκθέσουν, να νικήσουν, να εκδικηθούν, να εξαπατήσουν κ.ο.κ. ή, απλώς, να βλάψουν. Άλλοι πάλι ενδέχεται να μην επιδιώκουν θετικά τέτοιες συνέπειες αλλά να τις αποδέχονται ως ενδεχόμενες ή απλά να μην τις σκέφτονται, ενώ ίσως θα έπρεπε. Τέτοιες εκφρασιακές συμπεριφορές είναι πράγματι πολύ πιθανόν να έχουν σοβαρές βλαπτικές συνέπειες για την κοινωνική υπόσταση, για την περιουσία ή ακόμη και για το ίδιο το πρόσωπο στην ψυχοβιολογική του υπόσταση, γι' αυτό και πολλές από αυτές δικαιολογημένα κατ' αρχήν απαγορεύονται και τιμωρούνται από τον νόμο, ασχέτως του εάν ταυτοχρόνως συνιστούν και έργο τέχνης.

iv. Αισθητική αφαίρεση και τεκμήριο του αβλαβούς της τέχνης

Γιατί όμως να θεωρείται εν προκειμένω ως δεδομένο ότι αυτό που προκαλεί την βλάβη και δικαιολογημένα θέλει ο νόμος να αποτρέψει ή να ανορθώσει, είναι το ίδιο το έργο τέχνης; Οι πρακτικές της αισθητικής δημιουργίας και απόλαυσης συνίστανται, όπως είδαμε παραπάνω, πριν απ' όλα στην υιοθέτηση μιας ειδικής οπτικής γωνίας μέσα από την οποία πρόσωπα και πράγματα, δηλαδή τα εκφρασιακά μέσα της τέχνης, προσλαμβάνουν ιδιαίτερη υπόσταση και αξιολογούνται ως προς την ικανότητα της αναστοχαστικής τους παράστασης να αποτελεί έναν αντικειμενικό λόγο, έναν λόγο για τον καθένα να συγκινηθεί. Στο εσωτερικό με άλλα λόγια της αισθητικής διαβούλευσης, τα εξατοικευμένα στοιχεία καθίστανται αφηρημένα από την ίδια την γραμματική της τέχνης, ώστε, όπως με φιλοσοφημένο τρόπο επεσήμαινε ο πρόλογος του λογοτεχνικού έργου του Klaus Mann, που προκάλεσε την περίφημη απόφαση Mephisto του Γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, «όλα τα πρόσωπα [ενός] βιβλίου να αποτελούν τύπους και όχι πορτραίτα». Πώς λοιπόν θα ήταν

δυνατόν να βλάψει καθ' οιονδήποτε τρόπο η αισθητική κρίση τη συγκεκριμένη προσωπικότητα που εκτίθεται στο έργο τέχνης, αν το αναστοχαστικό της περιεχόμενο είναι εξ ορισμού αφηρημένο; Η αυτοτέλεια της αισθητικής διάστασης εγγυάται εν προκειμένω και πάλι το ανεπιφύλακτο της ελευθερίας της τέχνης, αίροντας εξ ορισμού το ενδεχόμενο αυτό που θίγει μια προσωπικότητα με τρόπο βλαπτικό για τον φορέα της να είναι το ίδιο το έργο τέχνης.

Το συμπέρασμα αυτό ιδρύει έτσι κατ' ανάγκην ένα τεκμήριο υπέρ του αβλαβούς των εκφρασιακών ενεργημάτων τέχνης. Αυτό ωστόσο, όπως ήδη επεσήμανα, δεν σημαίνει ότι ο καλλιτεχνικός χαρακτήρας μιας συμπεριφοράς αποκλείει την πρόκληση βλάβης ή την προσβολή δικαιωμάτων άλλων που γίνεται σκόπιμα ή από ασύγγνωστη αμέλεια δια του έργου τέχνης. Η εξατομικευτική αναφορά σε συγκεκριμένο πρόσωπο, μολονότι αξιοποιείται ενδεχομένως συμβολικά, λ.χ. από κάποιον συγγραφέα για την παραγωγή ενός ενδεχομένως σημαντικού αισθητικού έργου, δεν αποκλείεται να αποβλέπει πράγματι σε κάποιον περαιτέρω, εξωτερικό του αισθητικού πεδίου, βλαπτικό σκοπό, λ.χ. να διασπείρει υπόνοιες για την ακεραιότητα του εξατομικευμένου προσώπου. Γι' αυτό ακριβώς και το τεκμήριο του αβλαβούς δεν μπορεί παρά να είναι πάντα μαχητό. Η κοινή εμπειρία περί των ανθρωπίνων πραγμάτων, οι τρέχουσες κοινωνικές συμβάσεις και οι ειδικές περιστάσεις της κάθε περίπτωσης είναι συχνά σε θέση να καταστήσουν στον συνδυασμό τους σαφές αν κατ' εξαίρεση συντρέχει ο απαραίτητος βαθμός καταλογισμού για την απόδοση ευθύνης. Παραμένει ωστόσο βέβαιο ότι η εφαρμογή τέτοιου θα επιδρούσε ευεργετικά στη νομολογία των δικαστηρίων μας.

ν. Ευθύνη από βλαπτική έκθεση ή διάδοση έργου

Αν μια εκφρασιακή συμπεριφορά με αισθητικές αξιώσεις αποδεικνύεται πράγματι βλαπτική για κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται το εκφρασιακό υλικό του έργου, γι' αυτό δεν ευθύνεται το έργο ή η αφηρημένη αισθητική του αξία, αλλά η έκθεση ή η διάδοση του έργου που γίνεται με βλαπτική πρόθεση, στο πλαίσιο της επιδίωξης κάποιου εξωτερικού προς την τέχνη σκοπού. Τόσο όμως η βλάβη όσο και η αναγκαία πρόθεση θα πρέπει εν προκειμένω να προκύπτουν με βεβαιότητα από τις συγκεκριμένες περιστάσεις της κάθε ατομικής περίπτωσης και όχι απλώς να τεκμαίρονται με βάση τον τύπο του έργου. Το τεκμήριο της πρόθεσης και της βλάβης, όπως επεσήμανα και μόλις παραπάνω, έχει αντίθετη φορά και το βάρος της απόδειξης τους βαρύνει όποιον τα επικαλείται. Σε κάθε περίπτωση όμως το γεγονός ότι κάποιος εκμεταλλεύεται τη συμμετοχή του στην αισθητική διαβούλευση, προκειμένου να βλάψει κάποιον άλλο, δεν μπορεί, όπως είδαμε,

ούτε να στερήσει από την συμβολή του στην αισθητική διάσταση τον τίτλο της τέχνης, ούτε και να στερήσει από το κοινό της τέχνης την πρόσβαση στο αισθητικό αποτέλεσμα (απαγορεύοντας προληπτικά κάθε μορφής διάδοση έστω και υπό όρους ή αποσύροντας αμετάκλητα από την κυκλοφορία κάθε αντίτυπο, ακόμη και από τα ράφια δημοσίων βιβλιοθηκών). Ωστόσο, η ανάγκη αποτροπής της περαιτέρω βλάβης ενδέχεται να επιτρέπει κατά περίπτωση την λήψη μέτρων ελέγχου ή περιορισμού της προσβασιμότητας (zoning) του οχληρού έργου τέχνης, που θα αποτρέπουν με τη βλάβη χωρίς να αναστέλλουν όμως την ελεύθερη αισθητική διαβούλευση. Στην κατηγορία τέτοιων θεμιτών μέτρων συμπεριλαμβάνεται έτσι και η κατάλληλη σήμανση του έργου για την αποτροπή της απρόοπτης έκθεσης σε αυτό ανηλίκων ή προσώπων με ειδική ευαισθησία καθώς και η έκθεση του έργου ή παρουσίαση του υλικού σε ειδικές λέσχες ή σε ειδικό κοινό κλπ..). Τέτοια μέτρα αυτά ωστόσο ειδικά όσον αφορά την προστασία ενηλίκων με ειδική ευαισθησία θα αποτελούσαν ασυγχώρητη υπερβολή εκεί όπου οι τρέχουσες κοινωνικές συμβάσεις επιτρέπουν τη πιθανολόγηση ότι η έκθεση στο έργο θα προκαλέσει ισχυρή και ενδεχομένως ανεπιθύμητη συγκίνηση. Έτσι, θα ήταν πλήρως υποκριτικός και δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να θεμελιώσει οιαδήποτε έννομη απαίτηση ο ισχυρισμός κάποιου ότι κάποιος εξετέθη σε αφόρητη γι' αυτόν οχληρή ή βλαπτική επιρροή ενός αμφιλεγόμενου έργου τέχνης, όταν αυτός έχει εκουσίως επισκεφθεί πολυδιαφημισμένη στα μέσα ενημέρωσης έκθεση πρωτοποριακής τέχνης.

vi. Ελευθερία της τέχνης και συλλογικές ταυτότητες

Ωστόσο, θα ήθελα να κλείσω τις σκέψεις μου αναφερόμενος στις περιπτώσεις εκείνες που φέρονται ως οι πλέον χαρακτηριστικές της αναπόφευκτης δήθεν σύγκρουσης μεταξύ ανεπιφύλακτης ελευθερίας της τέχνης, από τη μια, και προστασίας του θρησκευτικού συναισθήματος, της εθνικής συνείδησης και των φιλοσοφικών, ηθικών ή άλλων περιεκτικών πεποιθήσεων ως στοιχείων του συνταγματικά προστατευμένου αγαθού της προσωπικότητας, από την άλλη. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες ο πολιτικός ανταγωνισμός μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων που συγκροτούνται σε συλλογικότητες δια της κοινής αναφοράς των μελών τους σε θρησκευτικά, εθνογλωσσικά και άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά ή «ταυτότητες», έχει προσλάβει πράγματι μια πρωτόγνωρη ένταση. Έτσι δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι το ζήτημα διασφάλισης του αμοιβαίου σεβασμού μεταξύ «ετεροτήτων», που είναι αναγκαίος για την ομαλή κοινωνική συμβίωση σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον, κατέχει ήδη από καιρό κεντρική θέση στο προσκήνιο του πολιτικού αλλά και θεσμικού προβληματισμού. Στον προβληματισμό αυτό έχει αναμφίβολα συμβάλει σημαντικά η ετοιμότητα των πλέον μαχητικών φορέων

των επιμέρους ταυτοτήτων να αντιδράσουν δυναμικά με κάθε ευκαιρία μη ευνοϊκής, κατά την κρίση τους, αναφοράς, έστω και συμβολικής, σε στοιχεία που τους συγκροτούν σε κοινότητα παράδοσης ή σκοπών. Αυτό είχε μεταξύ άλλων την αναπόφευκτη συνέπεια ο προβληματισμός να έχει συμπεριλάβει και την κοινωνική πρακτική της τέχνης ως ένα πεδίο εντός του οποίου ο αμοιβαίος σεβασμός θα πρέπει ενδεχομένως να διασφαλίζεται ακόμη και δια του κρατικού καταναγκασμού.

Αυτό που δίνει στην προσβολή μιας συλλογικής ταυτότητας από ένα έργο τέχνης την εντύπωση πιο «δύσκολης» περίπτωσης ή, πάντως, μεγαλύτερης πρόκλησης για την ανεπιφύλακτη ελευθερία της τέχνης είναι ίσως το γεγονός ότι, σε αντίθεση με τις περιπτώσεις βλαπτικής προσωπικής αναφοράς, το αγαθό που φέρεται να προσβάλλεται εδώ είναι κατ' αρχήν εξ ίσου αφηρημένο με τις αισθητικές κρίσεις που φέρονται να το πλήττουν. Η συλλογική ταυτότητα, αν πάρει κανείς τις συνήθεις αντιδράσεις αυτού του τύπου κατά έργων τέχνης στην ονομαστική τους αξία, φέρει προδήλως τα στοιχεία που επεσήμανα παραπάνω στο κεφ. 2 ενώ συζητούσαμε σχετικά με τον μηχανισμό της θρησκευτικής φαντασίας. Εμφανίζεται έτσι και η ίδια ως μια οντολογικά παράδοξη εντασιακή κατασκευή των μηχανισμών της φαντασίας στην οποία προβάλλονται οι ματαιώσεις των βαθέων επιθυμιών μας: όποιο και αν είναι ενδεχομένως σε κάθε επιμέρους περίπτωση το θεμέλιο της κοινής ταυτότητας, κοινή καταγωγή ή πατρίδα, πίστη στον ίδιο θεό ή την ίδια ηθική αλήθεια κ.ο.κ., αυτό καθ' εαυτό το στοιχείο του ανήκειν στην οικεία κοινότητα μετατρέπεται σε μια μυστηριακή ουσία, προσβάσιμη αποκλειστικά και μόνον ενορατικά και μόνον από όσους αναγνωρίζουν το μεγαλείο ή τη σημασία που έχει για αυτούς, ώστε να το καταστήσουν καθοριστικό στοιχείο της ίδιας τους της προσωπικότητας. Η μέθεξη στην κοινότητα καθιστά έτσι λίγο πολύ κάθε μέλος της και ιερούργο της ιερής ουσίας που την συνέχει. Γι' αυτό και τα πλέον μαχητικά μέλη-φορείς της συλλογικής ταυτότητας αναλαμβάνουν με τόση ευκολία τον ρόλο του μάρτυρα ή του ιερού μαχητή.

Η βαθειά αυτή πρόσδεση των κοινοτιστικών ταυτοτήτων με τους μηχανισμούς της φαντασίας εξηγεί άλλωστε και το γεγονός ότι η ελεγχόμενη θεματολογικά και υφολογικά φαντασιακή εκτόνωση μέσα από την καλλιτεχνική δημιουργία (μια εξαγνισμένη ή kosher τέχνη) αποτελεί το κατ' εξοχήν μέσο δημόσιας έκφρασης της ετερότητας. Γι' αυτό και προσλαμβάνει τον χαρακτήρα μιας ιδιαίτερης εθνικής ή θρησκευτικής πολιτισμικής παράδοσης στη λαϊκή τέχνη, τη μουσική, τον χορό, τη λογοτεχνία κ.ο.κ.. Τα έμφορτα βαθέος συγκινησιακού δυναμικού σύμβολα που χρησιμοποιούν για την αυτοκατάφασή τους οι κοινότητες προσφέρονται έτσι ιδανικά ως εκφραστικά μέσα καλλιτεχνικής δημιουργίας όχι μόνον από τα ίδια τα μέλη τους αλλά από τον οιονδήποτε, ιδίως δε από όσους τυχόν τις αποστρέφονται.

Έτσι, μπορεί πράγματι κάποιος να αντιλαμβάνεται τέτοια σύμβολα, εικαστικά ή αφηγηματικά, ως πρόσφορο υλικό ή εκφραστικό μέσο το οποίο μπορεί να μεταχειρίζεται και να αλλοιώνει μέσα από το ελεύθερο παιχνίδι της

φαντασίας του προκειμένου με την εκτέλεση ή παραγωγή του έργου τέχνης να διατυπώσει στο εσωτερικό της αισθητικής διαβούλευσης τη δική του αισθητική κρίση. Άλλοι όμως ενδέχεται να αντιλαμβάνονται το συμβολικό αυτό υλικό εκτός από όχημα της φαντασίας και της αισθητικής τους άποψης, και ως όχημα της πρόθεσής τους να εκφράσουν αποτελεσματικά με την αισθητική αυτή επιλογή τους τη δική τους πολιτική ή κοσμοθεωρητική αντίληψη. Και ενδέχεται να το πράττουν είτε ήπια και υπαινικτικά είτε ανοικτά, επιθετικά και βίαια επικρίνοντας λ.χ. με οξύτητα, εκχυδαίζοντας ή γελοιοποιώντας πρακτικές, αντιλήψεις και δόγματα, τα οποία ενδεχομένως θεωρούν εσφαλμένα, παράλογα ή επικίνδυνα. Συχνά πρόδηλος στόχος τους ενδέχεται να είναι ακριβώς η ενόχληση ή και η μείωση όσων καταφάσκουν συλλογικά εαυτούς με τη χρήση των συμβόλων του κοινού ανήκειν, επειδή πιστεύουν λ.χ. ότι έτσι θα καταφέρουν να κλονίσουν την αφελή προσήλωση κάποιων σε ένα θρησκευτικό δόγμα, σε μια μυθική καταγωγή κ.ο.κ.. Όπως μας έχει διδάξει η ιστορία όλων των αισθητικών πρωτοποριών, δεν αποκλείεται διόλου κάποιοι να βρίσκουν στην ίδια αυτή την όχληση μια κρίσιμη αισθητική αξία που απλώς δεν μπορούν να παρακάμψουν.

Θα ήταν φυσικά εντελώς μάταιο να επιχειρήσει κανείς να διακρίνει τις περιπτώσεις αυτές μεταξύ τους στην πραγματικότητα, ώστε, αξιοποιώντας και τη διάκριση ανάμεσα σε εσωτερικούς και εξωτερικούς σκοπούς της τέχνης, να διαβαθμίσει αναλόγως και την τυχόν αναγκαία νομική μεταχείριση της κάθε περίπτωσης, κρίνοντας δηλαδή διαφορετικά την αισθητική πρόθεση, από την διατύπωση πολιτικής ή άλλης γνώμης κλπ.. Κάτι τέτοιο θα ήταν μάταιο δε όχι τόσο γιατί θα ήταν πράγματι συχνά πρακτικά ανέφικτο, αλλά γιατί τέτοιες διακρίσεις δεν φαίνονται να έχουν καμία σημασία για αυτούς η προσωπικότητα των οποίων φέρεται να έχει προσβληθεί: πηγή της προσβολής ή της βλαπτικής όχλησης εν προκειμένω φέρεται να είναι η ίδια η αισθητική επιλογή και κρίση που αποτυπώνει το έργο τέχνης, ασχέτως του ποιες και τι ακριβώς είδους ήταν οι προθέσεις του δημιουργού του. Γι' αυτό και το σύνθημα που συνοδεύει τέτοιες αντιδράσεις δεν είναι απλώς να τιμωρηθεί με παραδειγματική αυστηρότητα ο προσβλητικός ή βλάσφημος καλλιτέχνης αλλά και να καταστραφεί το αντικείμενο που εναρκώνει τη βεβήλωση του ιερών συμβόλων του συγκεκριμένου ανήκειν. Αυτό όμως ταυτόχρονα αποκαλύπτει ότι, για τους αντιδρώντες, η προσβολή που φέρονται να έχουν υποστεί δεν απορρέει από το ότι οι ίδιοι εξετέθησαν προσωπικά στην βλαπτική ή μειωτική του προσώπου τους επιρροή του έργου, αλλά από το ότι το έργο αυτό απλώς υπάρχει, γεγονός που αυτοί ενδεχομένως πληροφορήθηκαν τυχαία.

Τέτοιες αντιδράσεις απέναντι στην τέχνη υποκινούνται συχνά από τον επιθετικό πατερναλισμό ή την ηθικολογία ακραίων, θρησκευτικών συνήθως, κύκλων. Κατά κανόνα δε εκφράζουν, στην συντριπτική πλειοψηφία των αντιδρώντων, την «ιερή» αγανάκτηση που αυτοί νιώθουν υποχρεωμένοι να νιώσουν απλά και μόνον επειδή πληροφορήθηκαν ότι κάποιος κάπου

βεβήλωσε τα σύμβολα της ιερής ουσίας που τους συνέχει ως κοινότητα. Παραπάνω (κεφ. 5, i. και κεφ. 6, ii.) αναφέρθηκα, νομίζω, ήδη επαρκώς στο πόσο ριζική ανατροπή του αξιακού ιστού μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας θα συνιστούσε το ενδεχόμενο οι αντιδράσεις που διεγείρει η «απλή επίγνωση» της ύπαρξης, να τύχουν της στήριξης του δημοσίου καταναγκασμού, ώστε να μην χρειάζεται να επανέλθω.

Γι' αυτό ίσως και οι ψυχραιμότεροι καθώς και όσοι τυχόν βλέπουν τέτοιες αντιδράσεις απέναντι στην βλάσφημη ή προσβλητική τέχνη με σχετική συμπάθεια, έστω και αν δεν συμμερίζονται προσωπικά το δόγμα που τις υποκινεί, μετατοπίζουν την βάση της δημόσιας επιχειρηματολογίας τους από τη φονταμενταλιστική απαίτηση της πάνδημης συστράτευσης για την καταπολέμηση του κακού στην ανάγκη προστασίας της προσωπικότητας των θιγομένων από την βλαπτική γι' αυτήν επιρροή του βλάσφημου ή ανήθικου έργου ή είδους. Η μετατόπιση αυτή όμως αποκλείει, όπως είδαμε παραπάνω με αφορμή το ζήτημα της απλής επίγνωσης, τη δυνατότητα να εγείρει κανείς κάποιο αίτημα προσωπικής προστασίας του έναντι του βλαπτικού ή προσβλητικού περιεχομένου της τέχνης χωρίς να έχει εκτεθεί, να εκτίθεται ή να κινδυνεύει να εκτεθεί καθ' οιονδήποτε τρόπο ο ίδιος προσωπικά στην βλαπτική αυτή επιρροή.

Ωστόσο, ο ήπιος φονταμενταλισμός (αν κάτι τέτοιο είναι δυνατόν), και οι αυτόκλητοι παραστάτες του στο όνομα μιας θολής αντίληψης του αγαθού της πολυπολιτισμικότητας, επιχειρούν να παρακάμψουν τον σκόπελο που αποτελεί για την ενεργοποίηση της δημόσιας παρέμβασης ο όρος της προσωπικής έκθεσης στην βλαπτική επιρροή επικαλούμενοι μια ορθή στην αφετηρία της θέση: για να αποτελεί ο ατομικός αυτοπροσδιορισμός του οιοδήποτε ως κατόχου μιας συλλογικής ταυτότητας, θρησκευτικής, εθνικής, πολιτιστικής κ.ο.κ., μια δυνατότητα που μπορεί αυτός να αξιοποιήσει στο πλαίσιο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, θα πρέπει να υφίσταται ενεργό και διαρκές μέσα στον χρόνο ένα στοιχειωδώς συνεκτικό ηθικό, κοινωνικό και αισθητικό περιβάλλον.

Πράγματι μόνον εντός ενός τέτοιου κοινωνικού περιβάλλοντος αποκτά πλήρως νόημα η επιλογή της από κοινού υιοθέτησης με άλλους μαζί μιας θρησκευτικής, ηθικής ή άλλης περιεκτικής αντίληψης του αγαθού ως στοιχείου προσδιοριστικού μιας συλλογικής ταυτότητας. Από αυτό όμως σπεύδουν να συμπεράνουν ότι η διασφάλιση της αδιατάρακτης συνέχειας και της κοινωνικής απήχησης της αντίληψης του αγαθού, που συμμερίζονται τα μέλη της κοινότητας, αποτελεί κεφαλαιώδες αγαθό. Τυχόν η υπονόμηση δε αυτού θα αποτελούσε προσβολή σε βάρος του προσώπου του κάθε μέλους, γι' αυτό και το αγαθό αυτό θα πρέπει να περιφρουρεί ο δημόσιος καταναγκασμός. Η προκλητική ή κακόπιστη κριτική και η γελοιοποίηση τέτοιων περιεκτικών δογμάτων και αντιλήψεων από εκφραστικά ενεργήματα που εμφανίζονται ως τέχνη δεν μπορεί παρά να αποδυναμώνει την πίστη των οπαδών τους στην πραγματική αξία τους με αποτέλεσμα να διαβρώνεται το

ηθικό, κοινωνικό και αισθητικό περιβάλλον, που συνιστά και τον πνευματικό ορίζοντα και βασικό όρο ευζωίας ολόκληρης της κοινότητας.

Έτσι, κατά την επιχειρηματολογία αυτή, ακόμη και αν κάποιος δεν εκτίθεται προσωπικά στο ίδιο το έργο τέχνης, δεν παύει να θίγεται προσωπικά από τη μείωση των ευκαιριών και δυνατοτήτων υλοποίησης του αγαθού που συμμερίζεται με τους άλλους, εξ αιτίας της διάβρωσης του κοινωνικού του περιβάλλοντος. Μια παραλλαγή δε του επιχειρήματος προσθέτει σε αυτό επιπλέον την ανάγκη αποτροπής του κλίματος μειωμένου σεβασμού ή και μισαλλοδοξίας και εχθρότητας απέναντι στην συλλογική ταυτότητα, που υποκινεί το προσβλητικό ή υποτιμητικό γι' αυτήν έργο τέχνης.

Εν όψει αυτού του γενικότερου επιχειρήματος διατυπώνεται συνήθως το αίτημα να προστατευθεί το ζωτικής σημασίας για την προσωπικότητα των οπαδών κατάλληλο περιβάλλον δια του αποκλεισμού των επιθετικά κριτικών ή υποτιμητικών μορφών έκφρασης κατά του δόγματος ή της αντίληψης που αυτοί από κοινού έχουν ενστερνιστεί. Για την ικανοποίηση του αιτήματος δεν απαιτείται βέβαια η καταστροφή ή η απαγόρευση του διαβρωτικού αισθητικού υλικού, αλλά η απόσυρσή του από το πεδίο της δημοσιότητας, με τη λήψη ειδικών μέτρων ως προς τη διάδοσή του, ώστε να αποφευχθεί η προσωπική επαφή των μελών της κοινότητας, ιδίως των πλέον ασταθών, με αυτό. Οι καλλιτέχνες δεν είναι υποχρεωμένοι να τρέφουν θετικά αισθήματα για μια κοινότητα: παραμένουν ελεύθεροι να ανταλλάσσουν τις υποτιμητικές του απόψεις για το δόγμα της κοινότητας, βεβηλώνοντας σημαίες και θρησκευτικά σύμβολα, αποκλειστικά στο πλαίσιο της ιδιωτικής τους επαφής (λ.χ. σε κλειστά clubs).

Πρέπει να επισημάνω ήδη προκαταρκτικά ότι το εν λόγω επιχείρημα δεν αφορά ειδικά την τέχνη, αλλά κάθε εκφραστικό ενέργημα που μπορεί να έχει τέτοιες κοινωνικά «διαβρωτικές» συνέπειες, ασχέτως καλλιτεχνικών προθέσεων. Γι' αυτό και το πολιτικό αίτημα που απορρέει από αυτό εστιάζει αποκλειστικά στο ζήτημα της διάδοσης και όχι της παραγωγής καθ' εαυτής του έργου τέχνης. Με δεδομένο το ανεξάλειπτο στοιχείο δημοσιότητας που εγκλείει η βαθεία γραμματική της τέχνης, τέτοιος δραστικός περιορισμός της επικοινωνιακής μας ελευθερίας θα συνεπάγεται οπωσδήποτε βαρύτατο τίμημα για την ελεύθερη αισθητική διαβούλευση. Τόσο σοβαρές συνέπειες σε βάρος της ελεύθερης επικοινωνιακής δράσης μας δεν μπορεί παρά να συνιστούν ταυτοχρόνως και επαχθέστατο περιορισμό της ελευθερίας της τέχνης, ώστε να επιβάλλεται να σχολιάσω εδώ την βασιμότητα της προσφερόμενης δικαιολόγησής τους, ακόμη και αν αυτό θεματικά θα ενέπιπτε τυπικά σε μια υπεράσπιση της ελευθερίας της έκφρασης.

Ένας επιπλέον λόγος όμως γι' αυτό είναι το γεγονός ότι η επιχειρηματολογία του ήπιου φονταμενταλισμού και των άκριτων εραστών της ετερότητας εγκυμονεί κινδύνους για τη φιλελεύθερη και δημοκρατική μας παράδοση τόσο σοβαρούς όσο και τα λογικά της άλματα: από το γεγονός ότι ο αυτοπροσδιορισμός με βάση μια συλλογική ταυτότητα αποτελεί επιμέρους

έκφραση του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική ζωή συνάγει αδικαιολόγητα ότι αποτελεί υποχρέωση του κράτους να διασφαλίζει καταναγκαστικά το αναλλοίωτο της συνοχής της κοινότητας, ακόμη και αν αυτή έχει χάσει τη πειστικότητα ή τη ζωτικότητα της ή τα μέλη της αδιαφορούν και φυλλορροούν. Υποθέτει με άλλα λόγια η άποψη αυτή ότι μπορεί νομίμως να διεκδικεί κάτι σαν δικαίωμα μιας συλλογικής ταυτότητας να παραμένει αναλλοίωτη μέσα στην ιστορία. Η αναγνώριση τέτοιου δικαιώματος και, αντίστοιχα, τέτοιου καθήκοντος του κράτους είναι απλώς αδιανόητη σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα για δύο βασικούς και συνδεδόμενους μεταξύ τους λόγους.

Κατ' αρχάς, η αναγνώριση τέτοιου δικαιώματος θα προϋπέθετε κατ' ανάγκην ότι η περιεκτική αντίληψη που συνέχει την κοινότητα είναι ήδη η ίδια σταθερή μέσα στο χρόνο και διαυγής και βέβαιη ως προς το περιεχόμενό της. Στην πραγματικότητα όμως το περιεχόμενο αυτό αποτελεί το αντικείμενο διηνεκούς και δημιουργικής ερμηνευτικής διαφωνίας μεταξύ των μελών της, γεγονός που αποτελεί άλλωστε και τον βασικό μηχανισμό προώθησης εσωτερικών εξελίξεων μέσα σε μια πολιτισμική παράδοση. Έτσι, το αίτημα της συντήρησης αδιατάρακτου του κοινωνικού περιβάλλοντος που ευνοεί μια συλλογική ταυτότητα στην πραγματικότητα δεν υπονοεί άλλο από την ανακήρυξη μιας μεταξύ των περισσοτέρων ερμηνευτικών εκδοχών της ταυτότητας αυτής ως επίσημης και υποχρεωτικής σε βάρος όλων των υπολοίπων μελών της που δεν τη συμμερίζονται, και την ανάθεση του ελέγχου τήρησης της ορθοδοξίας σε ένα ελέω κρατικής στήριξης εσωτερικό ιερατείο.

Κατά δεύτερο και κυριότερο λόγο όμως η ιδέα ενός δικαιώματος στην επιβίωση σε πείσμα των καιρών και των ανθρώπων υπονοεί εσφαλμένα ότι οι κοινωνικές ταυτότητες προσδιορίζοντας αποφασιστικά την προσωπικότητα του φορέα τους εξαντλούν και την εμβέλεια αυτής. Αντίθετα όμως η προσωπικότητα, στη δυναμική της διάσταση, την οποία ακριβώς προστατεύει το θεμελιώδες δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξής της, εξ ορισμού υπερβαίνει τους συγκεκριμένους προσδιορισμούς και επιμέρους ταυτότητές, μέσω ακριβώς της έστω και ισχνής στην πραγματικότητα, δυνατότητα που έχει να στέκει αναστοχαστικά απέναντί τους και να τους καταφάσκει ή να τους απορρίπτει, εγκαταλείποντας ενδεχομένως και την κοινότητα, που συγκροτείται δια της κοινής αναφοράς στους προσδιορισμούς αυτούς (λ.χ. αλλάζοντας θρησκεία ή ενστερνιζόμενος εκουσίως τις παραδόσεις της κοινωνίας υποδοχής του). Έτσι, το να διεκδικεί μια συλλογική ταυτότητα το δικαίωμα να επιβιώνει αναλλοίωτη μέσα στην ιστορία ή, έστω, να θεωρεί ότι αποτελεί υποχρέωση του κράτους να της διασφαλίσει κάτι τέτοιο, δεν σημαίνει εν προκειμένω τίποτα άλλο από το ότι η κυρίαρχη μέσα στη σχετική κοινότητα ελίτ ή ιερατείο διεκδικεί την εξουσία να κρατά καθηλωμένα τα λοιπά μέλη στην επίσημη ορθοδοξία της αντίληψης του αγαθού που πρεσβεύουν, στερώνοντας τους τη δυνατότητα να εκτεθούν σε διανοητικά και

αισθητικά ερεθίσματα που θα τους παρακινούσαν ενδεχομένως να προωθήσουν αλλαγές στο εσωτερικό της κοινότητας ή και να την εγκαταλείψουν όλως δι' όλου. Έτσι το επιχείρημα υπέρ της προστασίας της προσωπικότητας όσων νιώθουν να θίγονται από την συμβολική αναφορά της τέχνης στη συλλογική τους ταυτότητα, αποκαλύπτεται μια απλή μεταμφίεση του αμυντικού αισθητικού πατερναλισμού, που μας είναι ήδη οικείος από την προηγούμενη συζήτησή μας στο κεφ. 5, i.. Όπως υπογράμμισα ήδη εκεί η περιοριστική αυτή στάση, στο βαθμό που αφορά επιπλέον της ελευθερίας της έκφρασης και την ελευθερία της τέχνης, δεν προσβάλλει απλώς τον καλλιτέχνη, του οποίου το δικαίωμα ελεύθερης έκφρασης αυθαίρετα περιορίζει, αλλά πρωτίστως την προσωπική αυτονομία των ίδιων των μελών της κοινότητας την προσωπικότητα των οποίων υποτίθεται επιδιώκει να προστατέψει. Και το κάνει αυτό επειδή ακριβώς προεξοφλεί με βαθιά προσβλητικό τρόπο την ανικανότητά τους να κρίνουν από μόνοι τους και να απορρίψουν ή να αποδεχθούν την αισθητική, ηθικοπολιτική, θεολογική, αληθειακή ή άλλη αξίωση εγείρει με το οχληρό του διάβημα ο καλλιτέχνης. Με τον τρόπο αυτό τους υποβιβάζει απλώς σε καθεστώς προσώπων υποδεέστερης κατηγορίας, ανάλογη με αυτή των ανηλίκων ή των ψυχικά ασθενών: οι ελλειμματικές ικανότητες συμμετοχής τους στην αισθητική διαβούλευση και τα λοιπά συνεργατικά παίγνια της κοινωνικής ζωής επιβάλλουν την ηθική και αισθητική τους κηδεμονία, που φυσικά σπεύδουν να αναλάβουν με αυταπάρνηση αυτοί ακριβώς που διατυπώνουν το επιχείρημα, τα εσωτερικά στην κοινότητα ιερατεία.

Η αποτυχία του κοινοτιστικού επιχειρήματος υπέρ της κατάτμησης του κοινωνικού παίγνιου της τέχνης σε αισθητικά μιλλέτ υπό την πατρωνεία και έλεγχο της κοινοτικής ελίτ, φέρνει τον ήπιο φονταμενταλισμό κατ' ανάγκην αντιμέτωπο με τον όρο της ανεπιθύμητης προσωπικής έκθεσης στο προσβλητικό έργο τέχνης. Είναι αυτονόητο βέβαια ότι ο καταναγκαστική έκθεσή του σε αυτό θα συνιστούσε βαρύτερη προσβολή όχι μόνον της προσωπικότητάς του αλλά και της αξιοπρέπειάς του ανθρώπου ως απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση. Από την άλλη μεριά, όπως ήδη επεσήμανα με την εκούσια έκθεσή του σε αυτό παραιτείται απολύτως κάθε απαίτησης που ενδεχομένως θα είχε για προστασία. Μόνη τότε βάση, προκειμένου να απαιτήσει ένας ήπιος φονταμενταλιστής τον περιορισμό της διάδοσης του οχληρού έργου, απομένει η ανάγκη αποτροπής της βλάβης ή της ενόχλησης που ο ίδιος ως συγκεκριμένο πρόσωπο και με συγκεκριμένες ευαισθησίες ενδεχομένως θα υφίστατο αν τυχόν ερχόταν ακούσια και απροειδοποίητα σε άμεση προσωπική επαφή με το οχληρό έργο. Θα μπορούσε μάλιστα να υποθέσει κανείς ότι αυτός δεν αναλίσκεται μόνον σε πιθανολογήσεις περί της ενόχλησης που θα υποστεί, αλλά ότι μιλάει εκ πείρας μιας και εξετέθη ήδη στο έργο (βλέποντάς το λ.χ. τυχαία σε διαφημιστική αφίσσα ή σε κάποιο άρθρο περιοδικού) με επώδυνες συνέπειες για την ψυχική του ηρεμία και την αυτοεκτίμησή του ως πιστού ή οπαδού του δόγματος ή

της αντίληψης του αγαθού, που το έργο υποτιμά, γελοιοποιεί κλπ.. Το αίτημα προστασίας του θα απέβλεπε έτσι στο να λάβει το κράτος εκείνα τα μέτρα που είναι αναγκαία για την απόσυρσή του οχληρού έργου από το δημόσιο forum της κοινωνικής ζωής, ώστε να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο (ή η επανάληψη) της ακούσιας έκθεσής του.

Θα ένιωθε όμως κανείς εύλογα την ανάγκη να επισημάνει ότι, οσοδήποτε σημαντικό αγαθό για την ομαλή συμβίωση και την προσωπική ανάπτυξη και αν είναι η ψυχική ηρεμία και η επαρκής αυτοεκτίμηση για αυτά που είσαι και κάνεις, η καθημερινότητα του βίου μας είναι γεμάτη από οχληρά ερεθίσματα, ταπεινώσεις και ματαιώσεις που ενδέχεται να μας προβληματίζουν, αναστατώνουν, εξοργίζουν ή στενοχωρούν βαθιά, χωρίς για αυτόν τον λόγο να δικαιούμαστε να απαιτήσουμε την προστασία του νόμου. Με δυό λόγια, όπως ήδη προείπα, άλλο ενόχληση κι άλλο βλάβη. Με το αίτημά του ωστόσο ο ήπιος φονταμενταλιστής φαίνεται να διεκδικεί ακριβώς ένα δικαίωμα στη μη ενόχληση, μια εξαναγκαστή δια του κρατικού μονοπωλίου της βίας αξίωση για αποτροπή του κινδύνου να πληγεί η αυτοεκτίμησή του από προσβλητικές αναφορές όχι στον ίδιο προσωπικά αλλά στην κοινωνική ταυτότητα που έχει υιοθετήσει από κοινού με άλλους.

Η ιδέα ενός δικαιώματος στην εξάλειψη του κινδύνου ψυχικής αναστάτωσης, όπως και, γενικότερα, κάθε ιδέα δικαιώματος στο μη ρίσκο (λ.χ. το νεόκοπο «δικαίωμα» στην ασφάλεια) είναι πολλαπλώς προβληματική. Ειδικά όμως ως προς το ζήτημα της οχληρής τέχνης η διεκδίκηση τέτοιου δικαιώματος είναι προβληματική και απορριπτέα για ειδικούς λόγους.

Κατ' αρχάς, όπως επεσήμανα επανειλημμένα παραπάνω ο εντασιακός τύπος έκφρασης των καλλιτεχνικών ενεργημάτων ανάγει το αισθητικό περιεχόμενο σε κατηγορική κρίση περί του τι πρέπει να μας συγκινεί, που ο καλλιτέχνης διατυπώνει *erga omnes*. Έτσι, η αφηρημένη αυτή γλώσσα των αισθητικών συμβόλων θα μπορούσε να προσβάλλει μόνον κάποιον που θα αδυνατούσε πλήρως (λόγω ψυχικής αναστάτωσης, προκατάληψης ή έλλειψης αισθητικής παιδείας) να αντιληφθεί την αισθητική διάσταση του έργου τέχνης.

Ενδεχομένως όμως η πηγή της ενόχλησης να είναι το γεγονός ότι το έργο τέχνης υπηρετεί επιπλέον και κάποιον εξωτερικό της αισθητικής σκοπό του καλλιτέχνη, όπως η διατύπωση οξείας κριτικής, ακραία υποτιμητικών κρίσεων κ.ο.κ. σε βάρος ορισμένης συλλογικής ταυτότητας. Η διατύπωση όμως μιας αρνητικής αξιολόγησης σε βάρος μιας αφηρημένης οντότητας, όπως η συλλογική ταυτότητα, οσοδήποτε δυσμενής, επιθετική ή χυδαία και αν είναι, συμμερίζεται τον ίδιο βαθμό αφαίρεσης με τον στόχο της και συνιστά επιχείρημα που, που ασχέτως του τρόπου διατύπωσής της, απευθύνεται, όπως και η αισθητική κρίση, *erga omnes* επιδιώκοντας εξ ορισμού να προβληματίσει και να πείσει. Κρίσεις, γνώμες, απόψεις και επιχειρήματα, εκφρασιακά εν γένει ενεργήματα τα οποία αποβλέπουν στο να προσφέρουν πρωτίστως αντικειμενικούς λόγους για τον καθένα να πιστέψει, να πράξει ή να νιώσει κάτι συγκροτούν από την ίδια τους τη λογική τον

πυρήνα της δημόσιας επικοινωνιακής μας δράσης, τον πυρήνα δηλαδή της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Γι' αυτό και ο αποκλεισμός κάποιου εξ αυτών αποτελεί κατ' αρχήν πλήγμα όχι μόνο σε βάρος του εκφέροντος αλλά και του καθολικού ακροατηρίου του που στερείται αναγκαστικά μια πηγή ηθικής, αληθειακής και αισθητικής αξίας, ώστε να δικαιολογείται οριακά μόνον με την επιτακτική ανάγκη προστασίας είτε του δημοσίου συμφέροντος (όπως λ.χ. η δημόσια ασφάλεια ή η άμυνα της χώρα) είτε της προσωπικής αυτονομίας κάποιου ανάμεσά μας. Από τη σκοπιά αυτή, όσοδήποτε ήταν κανείς διατεθειμένος να συμπάσχει ανθρώπινα μαζί του για την ενόχληση που υφίσταται, θα ήταν πολύ δύσκολο για τον ήπιο φονταμενταλιστή να πείσει ότι η ενόχλησή του θέτει σε κίνδυνο την προσωπική του αυτονομία, ώστε να αναγνωριστεί σε αυτόν ή σε οποιονδήποτε άλλο δικαίωμα ασυλίας από την κριτική και τον προβληματισμό που διατυπώνονται στο δημόσιο forum, χάριν της αποφυγής της ενόχλησης που του προκαλεί η διαφωνία του με το περιεχόμενό τους. Δυστυχώς για αυτόν η μόνη δυνατότητα διασφάλισης της μη ενόχλησής του θα ήταν όχι η απόσυρση της τέχνης από τον φυσικό κατ' αρχήν γι' αυτήν χώρο της δημοσιότητας, αλλά του ιδίου στη γαλήνη της ιδιωτικότητάς του.

Δεν αποκλείεται ωστόσο, έστω και αν θα πρόκειται για ακραία και εξαιρετική περίπτωση, το ενδεχόμενο η ενόχληση που υφίσταται κάποιος από την ακούσια και απροσδόκητη έκθεσή του να συνιστά πράγματι προσβολή της προσωπικής του αυτονομίας, επειδή η ψυχική αναστάτωση που του προκαλείται εγγίζει τέτοια παθολογικά επίπεδα ώστε να επιδρά στην ικανότητά του για πλήρη αυτοέλεγχο και καταλογισμό. Αυτό όμως δεν θα αποτελούσε διέξοδο για τον φονταμενταλιστή γιατί το προσήκον μέτρο υπέρ αυτού δεν θα απέρρευε από την ανάγκη προστασίας της ταυτότητάς του, ώστε να αποσυρθεί το έργο από τη δημοσιότητα, αλλά από την ανάγκη φροντίδας του προσώπου του. Κυρίως θα επρόκειτο για μια διέξοδο που δεν θα μπορούσαμε έτσι και αλλιώς να επιτρέψουμε στη δημοκρατία μας να του παρέχει παρ' εκτός και αν πράγματι συνέτρεχε κάποια διαπιστώσιμη παθολογία, γιατί η εξομοίωση της ενόχλησης του με βλάβη θα προσέβαλλε βαθιά το πρόσωπό του: τον υποβιβάζει από το status κάποιου που δικαιούται σεβασμού και προστασίας σε αυτό κάποιου που χρήζει μέριμνας και κηδεμονίας.

Ανέκαθεν θεωρούσα ότι υπήρχε κάτι σκληρό στη μνημειώδη απόφαση του Supreme Court του Illinois να επιτρέψει στους νεοναζί να διαδηλώσουν κραδαίνοντας σβάστικες στους κεντρικούς δρόμους και πλατείες της επαρχιακής πολίχνης του Skokie, τον πληθυσμός της οποίας αποτελούσαν τότε, σχεδόν αποκλειστικά, ηλικιωμένοι Εβραίοι, επιζήσαντες του

Ολοκαυτώματος. Τη σκληρότητα αυτή αντισταθμίζει η ακριβοδικία της απόφασης που δεν επέτρεψε στο ιδιωτικό συναίσθημα της συμπόνοιας να την αποτρέψει από το να κρατήσει ανοικτό το δημόσιο forum του Λόγου σε κάθε επιχείρημα οσοδήποτε απεχθές και αν είναι το περιεχόμενό του ή οχληρή η διατύπωσή του.